

Tragična eksploatacija radnikâ i rada u Hrvatskoj

Krešimir Sever

nhs@nhs.hr

Tema nije ni ugodna ni vedra nego teška i opterećujuća i za Hrvatsku i za cijeli svijet. Ova posljednja gospodarska kriza, koja je u velikom dijelu zemalja, čini se, slomljena premda ponavlja neke svoje predznake od 2008. godine, izazvala je u svijetu preispitivanje o tome što se zapravo događa. Zanimljivo je da je mnogo više tog preispitivanja izazvala u svijetu negoli u Hrvatskoj. Ovih dana doživjeli smo i nešto što je bilo neočekivano, naime da je bivši prvi čovjek Međunarodnog monetarnog fonda izjavio kako je došlo vrijeme da se preispitaju politike ovakvog slobodnog tržišnog gospodarstva, koje je po sadašnjem modelu shvaćeno kao doslovno »divlje« i u kojemu svatko može činiti ono što odgovara njemu samome ne obazirući se na državne politike. Pri čemu je skrenuo pozornost na to da bi se zemlje trebale vratiti nacionalnim državnim politikama koje će davati barem neke osnovne okvirne smjernice za nacionalna gospodarstva.

Ne smijemo zaboraviti da Sjedinjene Američke Države kao »najkapitalističkija« zemlja svijeta i dalje imaju poseban sustav plana kojim se prati u kojem će pravcu gospodarstvo SAD ići u sljedećem razdoblju. Mi smo u Hrvatskoj svoj sustav planiranja ukinuli 1990. godine kada je javno rečeno da smo se s planske privrede potpuno usmjerili na tržišno gospodarstvo. Time da je kod velikog dijela naših gospodarstvenika to tržišno gospodarstvo shvaćeno kao predatorsko, divlje gospodarstvo, koje guta ljude. U to je bila uronjena i pretvorba i privatizacija koje su provedene tijekom Domovinskog rata pod krinkom svih stradanja koja su se tada događala. No, naravno da je u svemu tome postojala i jedna objektivna okolnost koja je, za razliku od većine drugih zemalja u tranziciji, bila kod nas prisutna, a to je rat. Dok su drugi imali u onom vremenu s početka devedesetih godina vrlo snažno izražene mogućnosti otvaranja prema tržištu, privlačenja stranih ulagača, kod nas je bjesnio rat, ljudi su ginuli i stradavali. A nakon rata uslijedio je golem trošak obnove, što također te iste zemlje nisu imale: i to je bila objektivna okolnost. Međutim, pod tu se objektivnu okolnost pokušavalo svrstati i cijeli niz onoga što se pod to jednostavno ne da podvesti. Naime, neke su analize pokazale da je šteta

prouzrokovana privatizacijom bila veća od onih koje su bile izravno izazvane ratnim razaranjima. Ako je to tako, onda se treba zapitati o posljedicama.

U nas se tada vodila jedna potpuno pogrešna, nakaradna politiku. S jedne strane, dok su ljudi ratovali, na drugoj su se strani kupovala poduzeća. Nije potrebno posebno navoditi na koji se način to događalo i kako je završilo, govoriti o tome da je velik dio ljudi koji su kupovali, to zapravo kupovao na nekakav čudan dug, da su zalagali ta ista poduzeća, koja su kupovali, kod banaka kod kojih su dobili kredit da bi ih kupili te da je velik dio novonastalih gospodarstvenika bio jednako loš direktor ili upravljač u samoupravnom socijalizmu do 1990-ih kakvim se kasnije pokazao i nakon 1990. u novoj Hrvatskoj. I kao što nisu znali voditi gospodarstvo tada, nisu ga znali voditi ni u nastavku. Čime je to rezultiralo? Golelim gubitkom radnih mjesta.

Analize su također pokazale da je hrvatsko gospodarstvo, premda je bilo zajedno sa slovenskim najnaprednije gospodarstvo šireg okruženja u bivšoj Jugoslaviji, zapravo bilo najvećim dijelom potpuno nespremno za tržišnu utakmicu otvorenoga gospodarstva, za otvoreno tržište. I da je zapravo dobar dio onoga što je propadalo, propadalo dijelom neznanjem ali dijelom jednostavno i nekonkurentnošću, nemogućnošću da uopće izađe na vanjsko tržište. Pa, dok je djelovalo zatvoreno tržište, dotle je to tržište imalo svoje kupce, bilo u Jugoslaviji, bilo negdje u takozvanim istočnim zemljama. Međutim, otvaranjem tržišta dobar dio onih koji su kupovali od nas počeli su kupovati izravno od zapadnih prodavača. S druge strane, naši su ponuđači propadali radi toga što nisu bili sposobni odgovoriti toj konkurenciji. Zastarjela tehnologija, zastarjela znanja i vještine u samom sustavu tržišta rada, pokazali su se također pogubnima u tom sustavu.

Po prilici u to vrijeme događalo se još nešto. Kako su propadale tvornice, tražio se izlaz iz situacije u kojoj su se branitelji vraćali svojim kućama a nisu se više imali gdje vratiti na posao, jer su im poduzeća propala, tako da ih se onda slalo u mirovinu, što je bilo jednostavnije nego da ih se prepusti nezaposlenosti i ulici. Slanjem velikog dijela tih ljudi u mirovinu htjelo se tada spriječiti socijalne tenzije. Ali takva se politika nastavila i dalje, tijekom svih ovih dvadesetak ili nešto manje godina. Kad se gleda prosjek godina starosti tih ljudi i uspoređi ih s godinama radnog staža s kojim su otišli u mirovinu, vidi se da je taj nesrazmjer golem hrvatski problem. Godine 1990. imali smo na jednog umirovljenika tri osiguranika u radnom odnosu. Danas se ta brojka strahovito promijenila. Imamo ispod 1,400.000 zaposlenih i oko 1,200.000 umirovljenika. A i daljnji je trend pad zaposlenosti i rast broja umirovljenikâ. Velika većina tih ljudi koje se u ovom vremenu zbrinjavalo kao višak, dobrim djelom su zbrinjavani tako da se mogu poslati u prijevremene starosne mirovine. U tim uvjetima se razvijalo i dalje se razvija hrvatsko tržišno gospodarstvo. Narod pri tome nitko nije pitao u kojem pravcu vidi razvoj zemlje. Svi smo se, ili barem najveći dio građana, veselili promjenama, novoj Hrvatskoj, slobodnoj

Hrvatskoj, neovisnoj Hrvatskoj, padu komunizma i svega onoga što je nosio. A na drugoj se strani dogodilo golemo razočaranje kod ljudi koji su najvećim dijelom očekivali da će se samim tim promjenama dogoditi procvat. A nije se dogodilo. Dogodila se zloraba političke i gospodarstvene moći. Ono što smo dobili u Hrvatskoj bio je jedan čudan »konkubinat« između političkih elita, na jednoj strani, i gospodarstvenika, na drugoj, koji su se spretno snalazili neovisno o tome tko je bio na vlasti. No, situacija se za zaposlene nije bitno mijenjala. Mi smo sve više fleksibilizirali tržište rada, radnici su imali sve manje radničkih prava, pokrenut je rastući trend bogaćenja kod jednog djela ljudi koji su se dotada činili drukčijima.

Sada pak, kad sindikati jasno upozoravaju na bestidno visoka primanja nekih, na pohlepu koja je prevladala u Hrvatskoj kao temelj hrvatskoga gospodarstva, naziva nas se nazadnjacima, zaostalima. No ostaje pitanje po kojem to moralnom načelu predsjednik uprave neke od većih banaka, ili neke od telekomunikacijskih kuća, može imati danas mjesečna primanja primjerice od 160.000 do 170.000 kuna te pri tome još dobivati opsijske dionice, dividende i koješta drugo. A na kraju i otpremnine koje se kreću u milijunskim iznosima kad ode s funkcije. Ispada da netko takav u godini dana dobije više negoli npr. jedna tekstilna radnica u dva svoja puna životna radna vijeka. Ako to nije pohlepa, ne znam što onda jest. A na njoj se onda mnogo toga gradi.

Svijet je, međutim, krenuo preispitivati što tu ne valja. Pred dvije godine sastali su se ministri financija Europske unije i jasno upozorili na neprimjerenost visoke otpremnine unutar vršnog menadžmenta u državnim tvrtkama, ali i uopće u velikim tvrtkama. Ako je netko od ljudi na takvim položajima ostajao bez posla, otpremnina mu se kretala u milijunima dolara, eura ili neke druge valute. Istodobno, ako radnik ostane bez posla, sve što se njemu daje prikazuje se kao trošak i snažno se pritišće da dobije što manje. U tim uvjetima i Svjetska sindikalna konfederacija i Europska sindikalna konfederacija nastojale su snažnije utjecati na vlade zemalja i uopće svjetsku gospodarsku politiku. No, u ovom je vremenu još uvijek najsnažniji utjecaj velikih multinacionalnih kompanija i međunarodnih financijskih institucija, u prvome redu MMF-a i Svjetske banke. Zato sam i spomenuo da je vrlo iznenađujuće što je onako progovorio Dominique Strauss-Kahn, bivši prvi čovjek Međunarodnog monetarnog fonda, kad se jasno poznaju politike tih institucija, a pogotovo pogubnost njihovih politika prema zemljama u kojima su imali *stand-by* aranžmane. Ne zaboravimo, za vrijeme vlade pok. Ivica Račana sklopljen je jedan ugovor o zajmu sa Svjetskom bankom vrijedan otprilike 200,000.000 dolara u kojem se Hrvatska tada obvezala na rezanje radničkih prava u zakonu o radu, na rezanje otpremnina, kraćenje otkaznih rokova i fleksibilizaciju tržišta rada. Godinu dana kasnije potpisuje se pak *stand-by* aranžman s MMF-om, u kojem je jedan od dodataka, koji se nije javno spominjao, ali je bio potpisan, također govorio upravo o tim promjenama. Godine 2003. na tragu toga mijenjao se i

zakon o radu. Dobili smo od Svjetske banke oko 200,000.000 dolara zajma za strukturnu prilagodbu da bismo dalje obezvlastili radnike.

Kad gledamo jedno od izvješća unutar velikog sustava Svjetske banke zvanog »*doing business*« i preporuke koje iz njega proizlaze, vidi se koje se to zemlje preporučuju kao dobre za poslovanje, za pokretanje poslova. Hrvatska, ali i neke druge zemlje, često su se nalazile pri dnu onih zemalja u kojima se smatralo da *business* treba pokretati. Jedne je godine prva zemlja za pokretanje poslova bila neka za koju, moram priznati, nisam nikada čuo da uopće postoji i gdje se nalazi, pa smo je tražili na karti. Bila je to jedna otočka zemlja u Tihom oceanu, koja nije ratificirala gotovo nijednu konvenciju Međunarodne organizacije rada, koja nije imala zakon o radu, koja nije imala definirane stanke unutar radnog vremena, godišnje odmore i tako dalje. Druge godine je na prvo mjesto izbila zemlja Maršalski otoci, ponovno zemlja u Tihom oceanu, ponovo bez ratifikacije konvencija Međunarodne organizacije rada, bez definiranja godišnjih odmora, radnog vremena, minimalne plaće i bilo čega drugog. Dakle, to je politika koju promiču svjetski centri financijske moći na koje se spretno oslanjaju i multinacionalne kompanije. U uvjetima u kojima multinacionalne kompanije često imaju veći godišnji prihod nego što je bruto dohodak neke od zemalja, primjerice Hrvatske, jasno je i koliki je njihov utjecaj.

Ali kad, s druge strane, pogledamo kako se mnogi ponašaju, ne moramo ići sve do velikih multinacionalnih kompanija. Dovoljno je pogledati ponašanje trgovačkih lanaca koji dolaze izvan Hrvatske u Hrvatsku. Dok u matičnim zemljama nedjeljom ne rade, u Hrvatskoj dižu ustavnu tužbu protiv zabrane rada nedjeljom i ruše zabranu rada nedjeljom koja je svojevremeno bila i zakonski regulirana. Dok u svojim matičnim zemljama plaćaju prekovremeni rad, plaćaju radnika onako kako treba, dotle se ovdje tako ne ponašaju – bahato, bezobrazno, ne samo ovdje nego i u zemljama sličnima Hrvatskoj. Ali ono što nismo doživjeli u Hrvatskoj, to je da bi političke elite stale iza svojih građana, da bi poduprle radnika. Bez obzira na to o kojoj je literaturi riječ, o socijalnom nauku Katoličke crkve ili o krajnje ljevičarskim dokumentima socijalističkoga tipa, u njima će se uvijek naći da radniku pripada dostojna plaća za dostojan rad te da nacionalna zakonodavstva moraju zaštititi radnika jer je radnik najslabija karika u lancu koji se zove rad- kapital-radnik.

A što imamo u Hrvatskoj? U Hrvatskoj imamo potpuno obratan trend. Neprekidno se razina radničkih prava smanjuje. Kakva je situacija? Među nezaposlenima je jedva 20-ak posto onih koji primaju nekakvu naknadu za nezaposlene, a svi drugi koji se boje ostati bez posla, spremni su raditi čak i po 6, po 8 mjeseci, po godinu dana, pa i bez plaće, samo da ne bi ostali bez posla odnosno radnog mjesta. I to zato jer je struktura nezaposlenih takva da je konkurencija golema za svako radno mjesto na vidiku. Ljudi su spremni raditi u svakakvim uvjetima. I tko to koristi? Poslodavci. Otkad smo 2003. godine mjenjali zakon o radu, svake je godine među novozaposlenima između

83-85% novozaposlenih na određeno vrijeme. U cijeloj Europi prosjek je takvih od ukupno zaposlenih negdje oko 12%. Smjernice Europske unije govore o tome da je rad na neodređeno vrijeme pravilo, a rad na određeno vrijeme tek izuzetak. Dali su jasna mjerila pod kojim se uvjetima može raditi na određeno vrijeme. Kod nas su pak poslodavci sve to zloupotrijebili. Varaju državu, varaju radnika, varaju praktički svakoga. I to je situacija u kojoj smo danas. Danas mladi ljudi u pravilu dobiju posao na određeno vrijeme, bez prava na kredite i bez prava na sigurnost, što bi sve trebao biti preduvjet za osnivanje obitelji. Pitamo se gdje nam je mladost za budućnost hrvatskog tržišta rada? Gdje nam je obitelj koja bi stvarala tu mladost? Te preduvmete političke elite ne osiguravaju. Govori se da je nazadno brinuti se o obitelji, pogotovo poticati obitelj s više članova, s više djece. A drugi nam govore da ćemo do 2050. morati uvesti 1,000.000 stranih radnika na svoje tržište rada, svejedno kojih.

Pitanje je, dakle, što možemo učiniti za naše mlade ljude da ne rade na određeno vrijeme, da imaju pravo na kredit za stan, da imaju pravo na dostojnu plaću, na dostojne uvjete rada. Pitanje je na koji način možemo prisiliti političke elite koje su se odnarodile da se počnu približavati interesima onih kojima bi trebale služiti. Kad gledamo sjednice Sabora, onda nam, barem meni, postaje mučno, jer ta njihova međusobna prepucavanja nisu ništa drugo no javni scenski nastupi za sebe i vlastite uske interese. Približavaju nam se i izbori, a mi smo ponovno pred dilemom kome dati povjerenje. Svi obećavaju, a kad izbori prođu, zaboravljaju, praktički ostajemo tamo gdje smo bili. Trenutna se kriza praktički cijela lomi preko radnika i običnih građana. Veliki financijski sustavi i banke, osim onih koje su pale, a malo ih je, većinom su spašeni. Čime? Novcem poreznih obveznika. Dok je dobit individualizirana, dotle su gubitci kolektivizirani. Kada treba podijeliti dobit, dijele je dioničari. Kada treba dijeliti gubitke, tada se poseže za državnim proračunima, pomažu se banke i velike kompanije. A menadžeri takvih kompanija, koje su se sanirale državnim proračunima matičnih zemalja u kojima su djelovale, i dalje dobivaju visoke otpremnine. Sad se doduše kaže: »Preispitat ćemo svoj model, tražimo preispitivanje«, premda, bojim se, to neće daleko odmaknuti.

No, mi u Hrvatskoj ne preispitujemo čak ni to, što nas je na sindikalnoj strani nagnalo da započnemo raditi na jednom širokom programu gospodarske i socijalne preobrazbe Hrvatske (radi se o nekih stotinu i dvadeset zahtjeva na četrdesetak stranica materijala). Jer političke stranke praktički ne nude mnogo. A ono što sindikati traže, to je da netko tko se natječe za vlast, a oni se ne natječu, da preuzme odgovornost, da konačno pravedno i pravično, pravilno optereti ili rastereti ugroženi dio društva: da ne moramo biti u situaciji da najveći dio umirovljenika od mirovine ne može živjeti; da najveći dio zaposlenih od svojih primanja ne može živjeti; da su nam krediti skupi, a na kreditima moramo živjeti; da praktički nemamo budućnosti niti mi, niti

mladi, niti naša djeca; da se suočimo s najjavama o milijun stranih radnika jer svojih nećemo imati.

Tražimo, dakle, barem te promjene, pa tako i da se konačno riješi pitanje rada bez plaće u Hrvatskoj, gdje trenutno tako radi 70-ak tisuća ljudi, od nekoliko mjeseci naduže. Najveći otpor promjenama na zadnjem sastanku, koji smo imali kod predsjednice vlade, nije dolazio od strane vlade, nego od strane predstavnikâ poslodavaca. S druge strane, veliki dio ljudi radi na nisko plaćenim poslovima, i to u pravilu žene, a kad odu u mirovinu, mirovina im je temeljem toga također mala. Danas minimalna plaća u Hrvatskoj ne iznosi u bruto iznosu ni 3.000 kuna, a u neto iznosu oko 2.300 ili 2.400 kuna. Tko od toga može živjeti? A kad tražimo povećanje minimalne plaće, onda se kaže, da je to opterećenje. No, onaj tko ne može isplatiti ni takvu plaću ne treba ni biti poslodavac. A ljudi se, naravno, i boje stečajeva. Vidjeli smo slučaj Kamenskog, gdje godinama nisu uplaćivali doprinose za svoje radnike. U svijetu su stečajevi normalna pojava, svaki dan se dogodi poneki i pri tome se tvrtke restrukturiraju. Onda radnici dobiju novog poslodavca ali u velikoj većini slučajeva zadrže posao. Govori se i o dostojanstvu rada i dostojanstvu radnika. O kojem dostojanstvu mi u Hrvatskoj možemo govoriti, kad su temelj dostojanstva rada radni uvjeti, a u nas su velikim dijelom katastrofalni; kad dostojnih plaća od kojih bi mogli živjeti i radnik i njegova obitelj, nema; kad poštivanje radnika i njegovih prava u velikoj mjeri ne postoji. A samo dostojanstvo rada proizlazi iz radnika, iz čovjeka i iz njegova dostojanstva, što uključuje i dostojnu plaću i dostojne uvjete rada. Zato što rad obavlja čovjek. No, u nas praktički veliki dio pohlepnika u sprezi s politikom narušava svaki sustav dostojanstva rada i dostojanstva čovjeka u njemu. A sindikatima se govori da šire demagogiju, da su zastarjeli i slično. Pa dok se sad cijeli svijet preispituje, mi ćemo možda početi s preispitivanjem kad više ne budemo imali što. Bojim se samo da nam se ne dogodi po onoj: kad su njih odvodili, mi smo šutjeli, a sad kad odvede nas, za nas više nema tko dignuti glas.